

LŐRINCZI DÉNES

ORBÁN BALÁZS ÉS A ZSANDÁRSÁG, AVAGY EGY FEGYVERES ŐRTESTÜLET ELLENZÉKI MEG(EL)ÍTÉLÉSE

■ A második világháborús bűnrészesség okán, a magyar királyi csendőrséget 1945-ben végleg felszámolták. A testület elődjének tekinthető, Erdélyben működő zsandárságot, azaz csendőrséget már korábban – bár más politikai nézetek mentén – a dualizmus időszakában ellenzékben politizáló pártok is szerették volna megszüntetni, arra hivatkozva, hogy a testület az osztrák elnyomás megmaradt szimbóluma.

A 19. század második felében Európa számtalan országában, így a Magyar Királyság területén is – az ellenzéki hangok ellenére – támogatták a francia eredetű és felépítésű csendőrség szervezeteinek a felállítását. 1848 első felében a magyar országgyűlés főrendházi tagjai is pártfogásukba vették a testület kiépítésének a gondolatát. Felállításának céljára a márciusban kirobbant forradalom idejére már 60 000 forintot gyűjtöttek össze.¹ A forradalmi eseményekkel a magyar országgyűlési kezdeményezés leállt. A testületet végül az uralkodó elképzeléseinek megfelelően a szabadságharc leverését követően hozták létre.

1848-ban alig 19 éves volt – a későbbiekben közismertté vált – Orbán Balázs, aki évtizedek múlva a politikai pályafutása során mindvégig ellenszenvvel viseltetett a csendőrség iránt, és ellene minden lehetséges fórumon felszólt. A következőkben ennek okát kívánom körbejárni.

Orbán Balázs munkásságának legismertebb műve a kiegyezést követő években hat kötetben megjelent *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*² című munkája, melynek megírását olyan kutatómunka előzte meg, amellyel a szerző felülmúlta korának tudományos színvonalát, középpontjába pedig az a székelyföldi szülőföld került, melyről korábban átfogó munka alig született.³ Orbán Balázs fő művének megírását megelőzte az, hogy személyesen bejárt minden települést, és megtekintette annak nevezetesebb látnivalóit. Szóba állt az ottani lakosokkal, a településeken alapos terepmunkát végzett, több mint száz főtől örökítve meg az egykori Székelyföld érdemleges látnivalóit. Az általa személyesen lejegyzett adatokat kiegészítette a fellelt tudományos forrásértékkel bíró iratok halmazával. Levéltári forrásainak jelentős részét a Székely Oklevéltárból, a gyulafehérvári káptalani iratokból, a kolozsmonostori konventből, a *Csiki székely krónikából*,⁴ valamint a nagyobb városok levéltári kézírataiból gyűjtötte össze. Mindezeket kiegészítette Kemény József történetírónak (1795–1855), Szabó Károly és Mike Sándor levéltárosoknak a kézíratos hagyatékaival. A későbbi kutatói munkák a hat kötetben fellelhető adatközlések közül több esetben kiegészítésre, pontosításra kerültek, de ennek ellenére multidiszciplináris gyűjtőmunkája élenjárónak maradt nemcsak saját korának tudományos színvonalához képest, hanem napjainkig értékes kordokumentumokat rögzít. Az adott lehetőségeket felhasználva, mindvégig arra törekedett, hogy korának leghitelesebb forrásaiból dolgozzon.⁵

A köztudatban leginkább *A Székelyföld leírásával*, „le van tudva” Orbán Balázs történelmi szerepe a Székelyföld tekintetében. Életútja, ahogy arról több regény⁶ és életmű is ír, igazolják, hogy már fiatalon jelentős szerepet vállalt az 1848–1849-

es forradalmat és szabadságharcot követően a Balkán felé menekült forradalmárok megsegítésében.

1847-ben az Orbán család Konstantinápolyba utazott, hogy az ott élt nagymama, Foresti Maria örökségét átvegyék, akit – míg a család úton volt – otthonában megmérgezték, és amit lehetett, elloptak. Így odaérkezésükkel hosszas pereskedés vette kezdetét az állammal szemben az örökség visszavételének tárgyában. Eközben Orbán Balázs elsajátította az órásmesterséget, és kihasználta ezt az időszakot arra, hogy beutazza Közel-Keletet. A családnak sikerült elérnie 1848 tavaszára – még a forradalom kitörése előtt –, hogy a konstantinápolyi javak egy részét visszakapják. Egy évvel később, a tulajdonukba visszakerült ingatlanokban tudták elszállásolni az emigrált forradalmárokat, akiknek jelenléte egyre aktívabb pályára sarkallta a fiatal bárót,⁷ hogy segíteni tudjon nemzettársai során. Lehetősége volt személyesen megismerni Kossuth Lajost és közvetlen környezetét. Az emigráltaktól hallottak, tapasztaltak erősítették meg benne az osztrákelles politikai magatartást.

Magyarországon a császári királyi hatóságok 1852-ben felgöngyölítették a Makk-féle összeesküvést. Kiderült, hogy a szervezkedésben Orbán Balázs is szerepet vállalt, ezért a Habsburg Birodalom isztambuli követségére személye ellen érkezett elfogatási parancs elől az első hajóval Angliába menekült.⁸

A brit szigeteken töltött száműzetése olyan egyéniségekkel (Victor Hugo) és tudományos intézmények (British Museum könyvtára) tárházával hozta össze, amelyek élete végéig meghatározták mind politikai szemléletét, mind történetkutatói módszertanát.

1859-ben az uralkodó, I. Ferenc József amnesztiát hirdetett az egykori forradalmárok számára. Orbán Balázs élve a lehetőséggel, 12 és fél év külföldön való tartózkodás után hazatért. Az 1847-ben történt külföldre való elutazásához képest egy évtized alatt a közhangulat nagyot változott az addigra kiépült császári besúgó rendszernek köszönhetően.¹⁰ Tapasztalatairól írta egy levelében, hogy a „cselédet megvesztegetve kémekké tették, a gyanúsítást és árulkodást jutalmazták, s így egy kémrendszer iszonyatos hálózatát boríták az országra”.¹¹

A hazaköltözést követően rövid időn belül elkezdte a már említett székelyföldi terepmunkát leendő nagy művéhez. A háromszéki kutatómunkájáról Torma Károlynak írt magánlevélben arról számolt be 1864 nyarán, hogy újból Háromszéken és Erdővidéken járt: „Terveim következők: most megfutom Erdővidéket és Háromszéket, hogy néhány ott elmaradott és nem sikerült képet újralfényképezzek. Július 1-re visszatérve ide [Lengyelfalvára] vagy 10 napot a homoródi fürdőn töltendők, míg képeinket levonjuk, s míg a nagy melegek eltelnek. Onnan aztán Marosszékre és Aranyos vidékére megyek, és ha idő marad, még a bányavárosokat is megjáróm az idén...”¹² 14 évvel később, 1878-ban újból Háromszéken járt, de ekkor már mint országgyűlési képviselő.¹³

Az évtizedes munka gyümölcseit, *A Székelyföld leírása* köteteit 1873-ig sikerült mind megjelentetnie. A közreadások mellett az 1860-as évek derekától elindult a közszereplői pályán a tudományos elismeréseknek és a politikai szerepvállalásainak köszönhetően.

Orbán Balázst eredetileg római katolikus vallásra keresztelték. Ő azonban hasonlóságot vélte felfedezni az osztrák katolicizmus és az elnyomás között. Úgy vélte, hogy a „jezsuitizmussal kezett fogott osztrák zsarnokság nemcsak politikai szabadságunkat tiporta lábba, hanem békekötések és törvények által biztosított vallásszabadságunkat is sértette és kijátszotta, a protestánsok templomait rendre elfoglalta...”¹⁴ A személyes tiltakozás jegyében, 1865-ben áttért az általa szabadelvűnek vélt unitárius hitre. 1868 májusában a Magyar Történelmi Társulat tagjává választották. Szeptemberben rendes tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó Országos Köznevelési Egyesületnek. Az év végén pedig kinevezték Kolozs megye főjegyzőjének.¹⁵

1869 tavaszán első ízben indult országgyűlési képviselőnek, az ellenzéki Országos 1848-as Párt színeiben, amely lényegében Kossuth Lajos politikai híveinek volt a tábora. 1869. március 17-én az ország egyik legkiválóbb vidéki sajtójában, a kolozsvári *Magyar Polgár* mellékletében tette közzé azt a politikai programját, amelyhez a két évtizedes pályafutása során mindvégig tartotta magát.¹⁶

A parlamenti vitákban, kivált az erdélyi vonatkozású ügyekben, rendszeresen felszólalt. Interpellációiban leginkább a kormány centralizáló politikája, a korrupt és nem költséghatékony közigazgatás ellen emelt szót. Mindezek mellett, több alkalommal felhívta a figyelmet a székelyföldi kivándorlás súlyos problémájára, amelynek orvoslását sürgette.¹⁷ Az említett témák mellett hangot adott a csendőrséggel szemben is. Pártjával egyetértésben, minden év költségvetési vitáján élesen bírálta a nevezett őrtestület fenntartását.

Orbán Balázs országgyűlési felszólalásait hat kiadásba válogatta össze és adatként ki. Benne olvashatók az interpellációi – a csendőrséggel kapcsolatban is –, viszont az álláspontjára érkezett kormánypárti válaszokat nem közölte a füzetekben. Ennek ellenére érdekes és értékes forrásértékkel bírnak a testülettel kapcsolatban megfogalmazott vélekedései, mivel a hazaérkezése után, az 1860-as években a székelyföldi gyűjtőútjain feltételezhetően több alkalommal találkozhatott csendőrökkel. Terepmunkája során a testületről a lakosság is elmondhatta neki egy-egy bizalmasabb beszélgetés során a tapasztalatát, véleményét. Mindezeket, feltételezem, ellenzéki politikusként felhasználta és beépítette a politikai beszédeibe. De vajon változott-e az interpellációiban a csendőrségről kialakult kezdeti véleménye az évek során, hiszen politikai pályafutása alatt a csendőrség hovatartozása időközben átkerült az osztrák féltől a magyar kormány alárendeltségébe?

Orbán Balázs az 1871. december 9-i költségvetési vitán is felszólalt az erdélyi csendőrség pénzügyeinek tárgyalása során, *idegen élőködőnek* bélyegezve meg a tárgyalat őrtestületet. Jövevény voltát szándékosan érezte felszólalásában, hiszen a testület említésekor gyakran a teljes, hivatalos osztrák néven nevezte meg őket. A csendőrséget – egyetértésben az ellenzéki társaival – túl költséges testületnek tartotta. Javasolta, hogy helyére állítsák vissza Erdélyben is az önkormányzatok által fenntartott rendőrségeket és pandúrszervezeteket, amelyek feltételezése szerint nemcsak hogy hazai állományból tevődnek össze, hanem jóval költséghatékonyabbak is. A kevésbé sem gazdaságosnak vélt zsandárság fenntartásáról megjegyezte egy beszédében, hogy „mumusnak pedig a nép ijesztgetésére szükségfelettinek és nagyon drágának tartom”. Történelmi tapasztalata szerint [sic!], az 1861-ben megszervezett erdélyi pandúrszervezetek ideje alatt volt a legjobb a közbiztonság a térségben.¹⁸

Orbán Balázs csendőrséggellenes országgyűlési felszólalásaiban arról is beszélt, hogy a zsandárok egyenruháján számtalan hazafi vére száradt a forradalom és szabadságharc leverését követően – ami természetesen nem kizárt –, viszont érdemes kitérni arra is, hogy a szűkebb értelemben vett Magyarországon eközben a közbiztonság milyen mélységekbe jutott a csendőrség hiányában. Az általa is oly sokszor javasolt járásai rendőrhatalóságok, vagyis pandúrszervezetek hatásköre ugyanis csak a saját vármegyéjük területére terjedt ki. A pandúrok a vármegyékben külön-külön megszervezett őrtestületet alkottak, nem egységes, országos rendszert. A törvénysértőt, bűnözőt ezért a pandúrok csak a közigazgatási határok, vármegyék pereméig üldözhatték. Vármegyénként eltértek az egyenruháik, a fizetések, a kiszabott utasítások és a hatáskörök. Teljesen ki voltak szolgáltatva a közigazgatási hatóságok igényeinek, így a fogolykísérettől a levélhordásig mindenre felhasználták őket, ami a közbiztonság rovására ment, annak fokozatos romlását eredményezte. Ráadásul az alacsony bérezés miatt gyakoriak voltak körükben a megvesztegetések.¹⁹ Orbán Balázs azonban mindezek figyelembevételét az interpellációiban mellőzte.

A parlamentben akkor támadta leginkább az ellenzék az erdélyi csendőrséget, amikor az éves költségvetések megvitatására került sor. Szavazáskor azonban a többségi jelenlévőket mindig a kormánypártiak tették ki, ezért végül minden alkalommal sikerült jóváhagyni az előirányzott összeget. Ennek ellenére az ellenzék a támadó ellenérveket kül- és belpolitikai, valamint gazdasági érvekkel „erősítette meg”, amelyek végcélja a testületet felszámolására irányult.²⁰

A képviselőházban a kormánypárt 1873 februárjában az erdélyi csendőrség éves költségvetésére 386 000 forintot kívánt elkülöníteni. Orbán Balázs ezzel kapcsolatosan kiemelte, hogy ő miért nem tudta ebben a kormányt támogatni. A legfőbb oknak tekintette, hogy ez „...a közös hadügyminiszter alá rendelt zsandárság költségeit képezi, s mely tetteleg útját állja az uniónak”. Felhozta érvnek azt is, hogy a testület fenntartását nem indokolja semmi, állítva, hogy a megyék, vidékek, valamint a székely és szász székek rendőrközegei éppúgy, ha nem jobban és költségkímélőbben el tudják látni a közbiztonsági teendőket. Kiemelte azt, hogy „ha épp a sisak, vagy ami annak helyébe jött, a kakastollas főveg az, mi a közbiztonságot fönntartja, ám tegyenek a magyar rendőrség fejére is ilyet”. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a csendőrség jelenléte Magyarország területén ellenkezik a kiegyezésben foglaltakkal, ugyanis paradox helyzetet teremt az, hogy egy „fegyveres testület oly közeg felügyelete alatt álljon, mely nem felelős az országgyűlésnek”. Az előirányzott 386 000 forint mellett megemlíttette még a végkielégítésekre szánt 51 712 forint összeget is, amelyek összértéke – számításai szerint – jóval meghaladták az erdélyi törvényhatóságok összes költségét. Éles bírálata beszédesen tükrözi véleményét a testületről.²¹

Nem készülték olyan kutatások, statisztikai kimutatások, amelyek által össze lehetne hasonlítani a magyarországi pandúrszervezetek és az erdélyi csendőrség előnyeit,²² illetve hátrányait²³ a dualizmus kori közbiztonságra nézve. Utólag a tapasztalatok a csendőrség eredményességét igazolták, hiszen a kiegyezés után megjelent évtizedekben az erdélyi sajtóorgánumban nem lehet arról olvasni, hogy Erdélyben a *betyárellet* a magyar alföldihez hasonlóan virágzott volna, mindannak ellenére sem, hogy a vizsgált régió az ország peremvidékét képezte, ráadásul többnemzetiségű lakosság lakta.

Érdekes színfoltja Orbán Balázs politikai pályafutásának, hogy miközben az ellenzék színeiben a csendőrség ellen, annak felszámolása mellett kardoskodott, ott találjuk az 1877-es székely puccs szervezői között is. A gondolat ismertetése rövid nemzetközi kitekintést igényel. A cári Oroszország és az Oszmán Birodalom közötti fegyveres konfliktusra került sor 1877 tavaszán. A cári csapatok intervenciója 1849-ből még jócskán ott élt a magyar forradalmárok emlékezetében.²⁴ Annak ellenére, hogy a magyar közvélemény követelte a törökök támogatását a háborús konfliktusban, erre a hivatalos politikai körökben nem vállalkoztak. Nem kívánták a háborúba belesodorni az Osztrák–Magyar Monarchiát. Egy bonyolult, titkos szálakból összetevődő érdekcsoport, amelyhez társultak angol gazdasági érdekek, valamint lengyel függetlenedési törekvések is, elkezdte a szervezkedést. Az összeesküvés tervben az szerepelt, hogy a Székelyföldön szabadcsapatot toboroznak, amellyel betörnek az orosz ellenőrzés alatt lévő Moldvába, ahol felrobbantják a cári csapatok egyetlen vasúti utánpótlási vonalát. Ez a híd a Szeret folyón vezetett keresztül Egyedhalma település mellett.²⁵ A titkos fegyverszállítmányok és kiegészítések, illetve a legénység terepen történő toborzásában vállalt szerepet Orbán Balázs.²⁶

A titkos szervezkedést végül a hatóságok felgöngyölítették, és csak azért nem kerekedett ebből jelentősebb – akár nemzetközi – botrány, mert az egész kezdetén egy magát szerb ügynöknek kiadó egyén sikeresen rávette Albrecht főherceget arra, hogy céljaik számára az éppen leselejtezett fegyverarzenálból jelentős mennyiséget átadjon.²⁷ A szervezkedés az év végére lelepleződött, és konkrét bűnös hiányában a kivizsgálások végül lassan elmaradtak.

Időközben a közbiztonsági állapotok a csendőrség és a pandúrhatóságok hatáskörében eltérő eredményeket mutattak, ezért az ország miniszterelnöke, Tisza Kámán, 1881-ben előterjesztette a csendőrség országos kiépítésének országgyűlési vitáját.

A közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló törvényjavaslat név alatt a képviselőház elé a tárgy 1881. január 17-én került. Az indítványozó felkérte a jelenlévőket, hogy a pandúrság intézménye helyett fogadják el a csendőrség országos kiépítését. Legfőbb érvnek azt hozta fel, hogy a magyarországi közbiztonság igen sok hiányossággal bírt, ezzel szemben az Erdélyben működő csendőrség esetében ez nem tapasztalható. „[...] lehetetlen első tekintetre rá nem jönnünk a legfőbb okra, mely jelen szervezetünk fegyelmetlenségében keresendő; de ez meglepő sem lehet, ha az erdélyi katonai fegyelem alatt lévő csendőrséggel szembe állítjuk a mi egyesek, alispán, szolgabíró által időközönként felfogadott s mondhatnám szolgáltszámba eső közbiztonsági közegeinket, kiknél pedig ezért sem a kellő képességet, sem a kellő ügybuzgóságot fel nem találjuk, de kiktől viszont, épen említett szolgálai jellegőknél fogva, a kellő képességet s a gyakran önfeláldozást kívánó ügybuzgalmat meg sem kívánhatjuk”.²⁸ A kérdés tárgyalása során Orbán Balázs is felszólalt. Beszédében a korábbiaknál is élesebben bírálta a csendőrséget. Emlékeztette a jelenlévőket, hogy ez a fegyveres szervezet volt az, amely biztosította éveken keresztül az elnyomást, minden eddigi önkényuralomnak a „régibb és újabb hatalmi eszköze [...], amely – L. D.] a magyar nemzetet visszariassza az állami létnek még csak gondolatától is”.²⁹

A vitát a szavazás követte. Az ellentétes vélemények ellenére végül a 149 támogató szavazat mellett 137 nemleges voks volt. A döntést az uralkodó 1881. február 14-én erősítette meg, és ezzel a javaslat törvényerőre emelkedett.³⁰ A következő napon kihirdették mindkét házban az *1881. évi II. törvénycikket a csendőrségi legénység állományának kiegészítéséről*, valamint az *1881. évi III. törvénycikket a közbiztonsági szolgálat szervezéséről* címmel, amelyekben öt és 12 paragrafusban tárgyalták a magyar királyi csendőrség országos kiépítését.³¹ Ezt követően Tisza Kálmán még 1881 februárjában bejelentette a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Királyi Erdélyi Csendőrpáncsnokság előterjesztései alapján a leendő országos magyar királyi csendőrség végleges szervezését.³²

Magáról Tisza Kálmánról is megvolt Orbán Balázsnak a véleménye.³³ Parlamenti beszédeinek a hangvétele mindvégig éles volt. Amint olvasható az általa összegyűjtött országgyűlési felszólalásaiban is, nem volt kímélettel a kormánypárttal vagy azokkal az ügyekkel szemben sem, amelyekkel nem értett egyet. A két évtizedes parlamenti képviselői munkássága során stílusa szinte semmit nem változott. A kiegyezéssel létrejött dualista ügyekről egyszerűen csak úgy nyilatkozott, hogy a „közös ügyes” dolgait úgyis Bécsben döntötték el, amelyben Magyarország mindvégig alárendelt gyarmati státuszban maradvá eleget tett a Habsburg-igényeknek. A kormányzó Szabadelvű Pártot egyenesen német pártnak tartotta. Személyes levélváltásaiban gyakran a levélpapír fejlécére ráírta, hogy „Ne higgy, magyar a németnek!”³⁴

Az 1882 novemberében Sepsiszentgyörgyön megjelent *Nemere* egyik lapszámában egy cikk (O) szignójú szerzője úgy vélte, meglátása szerint a politikai ellenzék ellenszenve a zsandársággal szemben mindvégig alaptalan volt. Egyszerűen csak azért támadták az örtestületet, mert annak országos kiépítését és fenntartását a kormány biztosította. Kiemelte, hogy a kormánypárt csendőrpolitikája ellen felépő és folyton a pandúr, illetve a rendőrhatalóságok előnyeit interpelláló politikusok nem látták át kellő racionalitással a közbiztonsági állapotok különbségét Erdély és a szűkebb értelemben vett Magyarország között.³⁵

Jelent tanulmányt a fentebb említett újságíró gondolataival érdemes lezárni. Őt igazolja általánosságban a korabeli helyi sajtó is, hiszen gyakran lehet olvasni a rendőrség, pénzügyőrség vagy hasonló rendvédelmi szervezetek hiányosságai-

ról. Ezzel ellentétben, ellenzéki politikai felszólalásokon kívül más negatív vélemény nem vagy csak nagyon elszórtan egyéni esetekben olvasható a csendőrség rovására. Orbán Balázs annak ellenére, hogy a tudományos munkássága során a leghihetőbb adatközlésre törekedett, ez a későbbi politikai megnyilvánulásaiból a magyar királyi csendőrségre vonatkozóan nem jelenthető ki még annak ellenére sem, hogy időközben az őrtestület több reformon és alárendeltségi viszonyon is átesett, amelyeket vagy szándékosan nem vett figyelembe, vagy nem is volt célja.

1. szövegrész. Részlet Orbán Balázs politikai felszólalásából

„Hazánknak a Királyhágón túl eső részét kormányunk oly különlegességekben részesíti, amelyeket amaz országrész lakói egyáltalában nem óhajtanak; oly állítólagos kedvezményekben, melyekre azt szokták nálunk mondani, hogy „ments meg Uram minket”. (...) hanem csakis a jelenleg tárgyalás alatt levő kraiserliche königliche gendarmériáról leszek pár megjegyzést tenni. Mindenekelőtt azonban igazolnom kell magamat az itt használt idegen kifejezés miatt; de én nem vagyok annak feltalálója, hanem ott látom azt mint hivatalos czéget a csendőrség laktanyáinak homlokzatain, s így nem teszek mást, mint amaz intézmény hivatalos nevét használom.

Az erdélyi gendarmériát egyenesen a magyar állam tartja fenn s arra – mivel eddigi létszáma százzal szaporított – 400.000 forint ad ki egy évre. A kaiserliche gendarmériával kapcsolatosan, egy másik – megvallom nagyon furcsa – rovat figurál, a rendőri célokra használt katonai karhatalom 36.000 forint előirányzattal és azon nagyon gyanusan hangzó indokolással, hogy az ily katonai karhatalmat az országgyűlési követválasztások teszik szükségessé. Én valójában ez indoklás értelmezésére nem igen találok szavakat az alkotmányosság szótárában, valamint a mintaképpül felhozni szeretett Angolhon és más alkotmányos országok államéletében alig fogunk a rendfeltartás ily különleges, s nagyon Bacz ízü eszközeire találni. De ha már nálunk annyira beleszerettek a közös hadseregbe, hogy részvéte nélkül parlamentet alkotni nem tudunk, kérdelem miért járul Magyarország e hadsereg fizetéséhez a milliók oly roppant számával, ha azt alkotmányos karhatalmi alkalmazásában külön kell díjaznia. De ezen talányt – minek vezérfonalát a közösügyes alkotmány tömkelegében úgy sem tudná feltalálni – mellőzöm most s csak azt kívánom constatálni, hogy leszámítva a törvényhatóságok és városok külön rendőrségének költségeit, csupán csak a katonai karhatalommal kapcsolatos kaiserliche gendarmerie és tolonczozás közel fél millióba kerül évenként az államnak. (...)

Én igen jól tudom, hogy mindenhol szükség van rendőrségre, én magam is azt mint a kiríthatatlan rosszal szembe állított védeszközt nélkülözhetetlennek tartom, s még tisztelni is tudom az oly rendőrséget, a mely miként az angol, politikába nem elegendve kizárólag csak a rend és csendre ügyvel fel, csak az élet és vagyonbiztonság felett őröködik. Fájdalom, ily tiszteletet nem érezhetek az erdélyi gendarméria iránt, épen azért nem, mert az hivatásellenesen nagyon is mélyen beleavatkozott volt a politikába, de sőt tisztelet helyett – megvallom – némi visszataszítót érzek; hisz ott ugyanazon egyéneket látom, kik a hazafiakat a hatalom intésére börtönbe, agyonlövésre és bitófára hurczolták. (...) Nem értem, hogy a mindent feledni készítő kormány miért erőszakolja ránk azon osztrák rendőrséget, melynek sasos egyenruháján ott száradtak a vérfoltok, s hogyan akarja azon lehetetlenséget, hogy azt, a mit 20 éven át gyűlölni tanultunk: most egyszerre megszeressük, hisz tudhatná, hogy a szeretetet nem lehet az emberekre ráparancsolni.

(...) a mi ezen idegen zsoldos csapat múltját hazánkra nézve végtelenül gyászosa teszi, (...) e tekintetben is a gendarmok továbbra való megtartása ellen kell szólanom; mert a mint már számokkal többször ki volt mutatva, annak fenntartása kétannyinál is többre jön, mint hazai rendőrségünk kerülne, s e mellett nehézkes, pedáns szerkezete miatt rossz és hasznavehetetlennek bizonyult; mumusnak pedig a nép ijesztgetésére szükségfelettinek és nagyon drágának tartom.

Felhozatott a miniszteri indoklásban és felemlítettett itt is, hogy a törvényhatóságok által állítandó hazai rendőrség nem felelne meg a célnak, hogy annak nem lenne elég tekintélye stb. (...) az 1861-ki rövid alkotmányos korszakot, a midőn az erdélyi megyék és székek mindenütt pandurokat, még pedig nagyon csekély számmal állítottak fel, s daczára annak, hogy a most annyira megszeretett császári gendarmok ott maradtak, a népet az alkotmány és a magyar kormány ellen bujtogatni; mégis Erdélyben soha nagyobb rend, személy- és vagyon-biztonság nem volt, mint akkor; s daczára annak, hogy a pandurságot egészen újból kellett egyenruházni és fegyverezni, mégis alig kerültek felébe annak, a mit most a gendarmokra évenként elpazarol az állam. Felhozatott, hogy a hazai rendőrség szervezését nem lehetne gyorsan keresztül vinni; de hát miért lehetett 1861-ben egy pár hét alatt azt az egész ország részben szervezni, most a legtöbb törvényhatóságnál a ruházat s részben a fegyverzet is meglévén, a szervezés még sokkal gyorsabban és könnyebben keresztülvihető lenne, addig pedig a gendarmok helyt maradhatnának. (...)

Nem vagyok azon helyzetben, hogy az 1861-ben Erdélyben szervezett pandurság költségvetését felmutathatnám; de egy pár megyének erre tett költségeséről van tudomásom (...) ez pedig szegény, súlyos deficitekkel terhelt hazánkban mindenesetre tekintetbe veendő megtakarítást képez.

Van azonban a pandurok felállításának egy másik igen fontos nemzetgazdasági oka is, melyet egy hazája érdekeit szem előtt tartó kormánynak, s így a mi magát magyarnak tartó kormányunknak sem szabad ignorálni, t. i. az: hogy a hazai rendőrség szervezése által saját népiünknek adunk kenyeret kezében, míg most idegeneknek, e hazához szívből, lélekben idegeneknek adjuk azt. (...) van e mellett egy nemzeterkölcsei indok is: az, hogy a gendarmokban az alkotmánygunyolásnak és németesítésnek egy nagyon is veszélyes ápdődját tartjuk fenn, mert azoknál minden németül megy, ügyirataikat, jegyzőkönyveiket, jelentéseiket mind németül folytatják, tisztelt, legénysége hazai nyelvünket nem érti, nem akarja érteni, s e mellett, mint az önkényrendszer növeltjei, alkotmányunkról, mint politikai comediaról beszélnek. Így ápolunk keblünkben egy alkotmányellenes intézményt, kényeztetve azt ritka üvegházi növényként, nemzetünk gunyjára, alkotmányunk sértegetésére, aláadására.

Mindezen okokból én a rendőrség kezelését a törvényhatóságoknak kívánom visszaadni, mint a melyeknek körébe az jogilag és törvényszerűleg tartozik, és az itt a gendarmok tovább tenyésztésére kért 400.000 frtot a költségvetésből kitoröltetni kérem, illetőleg abból csak annyit lennék hajlandó megszavazni, mennyi a pandurok azonnali szervezésére szükséges, a fennmaradó részt pedig a legjobb rendőrségre a népnevelésre indítványozom fordítani, mert ott van legkevesebb rendőrségre szükség, hol a nép rendszerét, értelmiségét és jó erkölcsseit a jó irányban vezetett nép nevelés kifejleszti és megszilárdítja.”

2. szövegrész. Részlet a Nemere 1882. augusztus 24-i számából

„A zsandárságról. (O) Magyarországon nagy még az ellenszenv a „csend-ór” elnevezés ellen, melyet az ellenzéki lapok persze per „zsandár” emlegetnek s igyekeznek rajta, hogy az elnevezést illető ellenszenvet magára az intézményre is átvigyék. És miért? – Mert kormányi intézmény. Hát a mi kormányi intézmény, az ellen fel kell költeni az ellenszenvet: ez ellenzéki frázis. Látják ugyan, hogy nem sokra mennek vele, hogy van egy bizonyos törzs publikum, mely az éféléket már megszokta, míg ellenben amaz a másik, melyet csak az izgalmas idők tettek ellenzékivé, ámde gondolkodik, nem hiszem, hogy szívesen venne minden minden handa-bandát; nem hiszem, hogy helyeselné minden gáncsolást és minden hecczet. És habár ezt az ellenzéki sajtó is érzi, a megszokott gáncsolóástól elszokni nem tud. – Pláné még a „Függetlenség” is tiltakozik azon föltevés ellen, hogy ő örökösön gáncsoskodik, mert ugymond: ő igazságos! Csak hogy a káromkodásnak folytonos tövise annyira meg-

vastagította már szájának tak-hártyáit, hogy az igazságnak avagy igazságtalanságnak ízet ma már nem képes megkülönböztetni. Egyébiránt, a mint mondják, a többi ellenzéki lappal sem állunk ám jobban. – De hogy a csendőrségre visszatérjünk, hát az ellen lenne kifogásunk, hogy: kár pedig oda hatni, hogy a közönség ez ellen az intézmény ellen is gyűlölettel viseltessék, mert Erdély tudná azt megmondani, hogy mennyivel különb intézmény ez, mint az ugynevezett „Panduren-Wirtschaft.”

Nem tennének pedig az erdélyi lapok a tágabb hazának rossz szolgálatot, ha úgy, a mint van, a mint tudják és a mint érzik, elmondanák tapasztalataikat és véleményeiket a csendőrségről. És méltóztassanak meghinni, nem egy erdélyi embertől hallottam már, hogy a mint Erdély határát elhagyva Magyarországra érnek, hát a hátuk borsódzani kezd, és csak akkor ézik magukat ismét jól, mikor vissza felé a magyarországi határt elhagyták; persze: közbiztonsági szempontból.

Hát ez igazolja és magyarázza meg legjobban azt a különbséget, mely a csendőri, avagy panduri felügyelet alá tartozó közbiztonság és közbiztonság közt létezik.

Mondom, nem rossz szolgálatot tennének tehát az erdélyi lapok, nem a kormányt értem, isten ments! hanem a haza lakosságának nyugalma: ha azon mesterséges és lelkiismeretlen izgatás ellen, melyet egy némely lap a „zsandár” kifejezéssel véghez vitt, felszólalnának. Mert hogy Magyarország mai közbiztonsági állapota megkívánja a biztatást, azt nem tagadjuk, s így minden esetre emberi kötelességet végezz, a ki azt mondja, hogy: a csendőrség életbeléptetésével ezek az állapotok bizonyosan megjavulnak. Hiszen csak végig kell nézni a csendőrségen és pandurságon, azonnal érezzük ama különbséget, melyet bennünk a bizalom, avagy bizalmatlanság ösztöne ébreszt. Itt példás rend, józanság, becsületesség, katonai fegyelem: ott úgy szolván semmi rend, semmi józanság, minél kevesebb becsület és semmi fegyelem. Hát már ez a kettő elég arra, hogy különbséget tegyünk két oly intézmény közt, melynek egyike megvesztegethetetlen, másika azonban csak azt fogja meg, akit akar.

A budapesti államrendőrségre is sok a panasz. Hát bizony annak is kár volt addig államrendőrségi címet adni, míg katonai lábra nincs állítva, mert csak kompromitálja az államot. Polgári laza fegyelem, laza eljárás, laza intézkedés és rendszer mellett nem képzelhető jónak egy oly testület, melyet a francia fegyveres embernek, fegyveres csapatnak nevez. A hol fegyverrel bánnak, ott komandó szó után kell mozogni mindennek. És mikor egy vegyveres csapat élén egy botos rendőri hivatalnok lépdel: komédia. Szóval tartózkodni kell minden oly intézménytől, mely a fából való vaskarikához hasonlít; már pedig az oly fegyveres testület, melyet bottal kommandiroznak és a mely katonának néz ki, ámde „czibil”, „czibil”-nek azonban mégsem az, mert úgy néz ki, mint a katona, hát az: apherodita.

Ez már magában véve elég arra, hogy az ily testületnek se a katonaság, se a polgárság előtt ne legyen tekintélye; s hogy az egész intézmény nem czélszerű, hát például rá az: hogy a polgári rendőrséget a legtöbb állam részben már beszüntette, részben beszünteti. Nagyon civilizálást államban, a milyen még nem lesz valaha czélszerű, de ma még ennek a jelszónak kell urakoldni:

Jobbra át! Indul!”

■ JEGYZETEK

1. Parádi József: *A Magyar Királyi Csendőrség. Az első magyar polgári, központosított, közbiztonsági őrtestület 1881–1945.* Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Bp., 2012. 31.
2. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból.* Ráth Mór bizománya. Nyomtatott Panda és Frohna Könyvnyomdájában. Pest, 1868.
3. Kóváry László: *Székelyhonról.* A kir. Lyceum betüivel. Kolozsvárt, 1842.

4. Szádeczky Kardoss Lajos később bebizonyította, hogy a krónika döntően hamisítvány lehet.
5. Balázs Ádám: *A legnagyobb székely. Orbán Balázs élete és munkássága*. Kriterion Könyvkiadó Kvár, Magyar Napló, Bp., 2022. 156–157.
6. Regény életéről például Dávid Antal: *A tanú*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1981; Mikó Imre: *A szülőföld szerelmese. Orbán Balázs életének regénye*. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2016 második kiadás.
7. Orbán Balázs dédapja, Orbán Elek 1744. november 13-án kapott bárói méltóságot Mária Teréziától. A dédunoka a pályafutása során mellőzte az örökölt rangot.
8. Balázs Ádám: i. m. 70–71.
9. Balázs Ádám: i. m. 99.
10. Lásd bővebben: Deák Ágnes: *„Zsandáros és policzájós idők” – Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015.
11. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettajzi s népművészeti szempontból*. IV Ráth Mór Kiadása. Pest, 1870. 154.
12. Balázs Ádám: i. m. 139.
13. Nemere 1878. július 14. VIII. évf. 56. sz. 224.
14. Balázs Ádám: i. m. 144.
15. Uo. 149.
16. Magyar Polgár 1869. március 17. III. évf. 33. sz. 145–146.
17. Balázs Ádám: i. m. 180.
18. Lásd 1. szövegrész. Orbán Balázs: *Országgyűlési beszédei 1871. nov. 7-től 1872. ápril. 16-ig. (Külön lenyomat az országgyűlési naplóból.)* Pesten Tettei Nándor és társánál, Kolozsvárt Demjén Lászlónál, 1872. 16–21.
19. Csapó Csaba: *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1999. 20.
20. Uo. 14.
21. Nemere 1873.02.14. III. évf. 13. sz. 49.
22. Az ellenérvek mellett azonban az ellenzéki körök többsége is beismerte, hogy Erdélyben a csendőrség megfelelően ellátja a közbiztonságot. Ezt ismertette Brennerberg Mór is a csendőrség 1871-es tevékenységéről, amikor ismertette, Erdélyben »nemcsak czélszerűnek, de kitűnőnek is bizonyulván, ezen szervezet tartatik a kormány által legalkalmasabbnak, s azért kéri a törvényhozás elhatározását arra, hogy a közbiztonsági szolgálat ellátására az ország egész területén magyar kir. csendőrség szerveztessék.«-*Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*. Első évfolyam. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp., 887. 114.
23. Míg Erdélyben a testület egyre inkább megbecsült és elfogadottá vált, addigra Magyarország területén a közbiztonság állapota olyan mértékben romlott, hogy a „betyárok és szegénylegények nem átalották világos nappal, nagy közönség szemeláttára gaztetteiket elkövetni, amit a lakosság jobb módu és intelligens elemei fásult közönnyel tűrtek és adófizetőivé váltak a gazembereknek. Az alsóbb néposztályba tartozók ellenben a gonosztevőkben megtestesítőit látták a személyes bátorságnak, azokat a hatósági üldözések alól rejtegették, támogatták és dalaikban dicsőítették.” Ez nemcsak az országban élők számára volt lesújtó, hanem a külföld emberei előtt is a magyar vidéki életről zord képet festette meg. Némethy Ferencz: *A M. Kir. Csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz*. I. Országos Központi Községi Nyomda Részvény-Társaság, Bp., 1899. 4–5.
24. Szádeczky K. Lajos: *A székely puccs 1877-ben. Székely légió szervezése az orosz–török háborúban*. Az Erdélyi Magyar-Székely Szövetség Kiadása, Bp., 1920. 6.
25. Uo. 7.
26. Uo. 26.
27. Uo. 14.
28. Csapó Csaba: i. m. 22.
29. Orbán Balázs: *Országgyűlési beszédei az 1878–1881-ki országgyűlésen* IV. füzet. 339–347.
30. Csapó Csaba: i. m. 23.
31. 1881. évi II. törvénycikk a csendőrségi legénység állományának kiegészítéséről. valamint a *III. törvénycikk a közbiztonsági szolgálat szervezéséről*. Letöltve: 2024. 03. 21.
32. Csapó Csaba: i. m. 23.
33. Szerinte a miniszterelnök nem volt más, mint „főintendánsa azon kortes hadnak, mely a hivatalnokok légiójából és az érdekek ezer szála általi kormány uszályához csa-

tolt élősdiemből oly hadsereget képez, minőt a világegyetem az eredeti zűrből való kibontakozása óta még nem látott... A kortesek e hadát gyarapítja azon körülmény, hogy Magyarországon tudományosság, szakképzettség, elhivatottság, valódi érdem: mind háttérbe szorulnak a kortes érdemek mellett." Ellenzék 1881. október 21.

34. Balázs Ádám: i. m. 209.

35. Lásd a 2. szövegrészt. Nemere 1882. augusztus 24. XII. évf. 68. sz. 267–268.

